

VASYL IVASHKIV

«ЧОРНА РАДА» ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША У СИСТЕМНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ТЕКСТОЛОГА

Олесь Федорук. *Роман Куліша «Чорна рада»: історія тексту*. Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України; Наукове товариство імені Шевченка в Америці; Інститут джерелознавства НТШ-А; Інститут Критики. Критика, 2019. VI, 590 с., 16 с. іл. вкл., док. дод., покажчики. ISBN: 978-966-2789-14-0.

DOI: <http://doi.org/10.18290/rh23717.18>

Українське кулішезнавство останнього двадцятиріччя неможливо уявити без Олександра (Олесь) Федорука, причому мова не лише про академічну науку, а й популяризацію постаті Пантелеймона Куліша і його вагомому внеску в нашу культуру. Культурно-просвітницька діяльність Олександра Федорука справді дуже значуща – він, як ніхто інший, активно сприяє тому, щоб Куліша ніколи не забували, прислухалися до його мудрих суджень, врешті, зрозуміли.

Творча спадщина Куліша перебуває у полі зору Федорука-науковця, здається, ще з кінця 1990-х років – чи не перша його серйозна наукова публікація датована 1997 р.: тоді побачили світ належно підготовлені та прокоментовані листи Куліша до Миколи Даниловича Білозерського з додатками кількох Кулішевих листів до дружини та Ганни Барвінок

Проф. Василь Івашків, доктор філологічних наук – Львівський національний університет імені Івана Франка, Філологічний факультет, Кафедра української фольклористики імені академіка Філарета Колесси; поштова адреса: вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна; e-mail: vasyl.ivashkiv@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9335-0338>.

Prof. VASYL IVASHKIV, doktor nauk filologicznych – Uniwersytet Lwowski im. Ivana Franki, Wydział Filologiczny, Katedra Folkloru Ukrainiekiego im. Akademika Filareta Kolessy; adres do korespondencji: вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000 [vul. Universitytets'ka, 1, L'viv, 79000, Ukraina]; e-mail: vasyl.ivashkiv@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9335-0338>.

Prof. VASYL IVASHKIV, doctor of philological sciences – Lviv University, Faculty of Philology, The Department of Ukrainian Folklore Studies named after Academician Filaret Kolessa; correspondence address: вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000 [vul. Universitytets'ka, 1, L'viv, 79000, Ukraina]; e-mail: vasyl.ivashkiv@lnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9335-0338>.

до того ж Миколи Білозерського. Наукові напрацювання дослідника на межі тисячоліть врешті трансформувались у кандидатську дисертацію «Пантелеймон Куліш і літературний процес у Західній Україні 60-х – початку 70-х років XIX ст.» (2002 р.).

Очевидно, саме укладання листів Куліша до М. Білозерського та праця над кандидатською дисертацією наочно показали вченому – для справжнього наукового дослідження постаті і текстів такого унікального українського мислителя, яким був Куліш, конче потрібне академічне видання усієї його спадщини. Закономірно, що саме Олександр Федорук задав тон цій справі – 2005 і 2009 р. побачили світ два об'ємні томи Кулішевого листування від 1841 до квітня 1856 р.

Переживаючи з приводу того, що дещо повільно готуються томи, котрі складають серію художніх творів Куліша, дослідник узявся до праці над головним творінням письменника – романом «Чорна рада. Хроніка 1663 року», закономірно розпочавши з вивчення історії тексту, що мало бути необхідною передумовою його наукового видання.

Врешті, у процесі багаторічної скрупульозної праці і постала монографія, яка згодом логічно трансформувалась у докторську дисертацію. Одразу зазначу, що у цій праці вперше здійснено спеціальне наукове дослідження тексту безсмертного твору Куліша у всій його повноті, яке вкрай актуальне для критичного видання роману та загалом української філологічної науки.

Звісно, для того, щоб видання «Чорної ради» було справді вартісним, треба подати науково вивіреним текст, бо, як слушно зазначив автор, «що точнішим є видання тексту, то точнішими будуть висновки науковця, який береться його інтерпретувати» (Федорук 3), а для цього треба всебічно дослідити історію тексту роману. Іншими словами, «це і реконструкція творчого процесу письменника, що вилився у написання цього тексту, а також процесу видавання, якщо автор брав у ньому участь. Це й вивчення всіх проявів варіативності тексту, рукописних і друкованих, встановлення генетичних зв'язків між ними. Це й очищення тексту від усіляких нашарувань, що викривлюють авторські інтенції. Кінцевою метою вивчення тексту та його історії є критична публікація» (Федорук 7). Можна цілком згодитися з автором, що «дослідження та видання тексту є тим відправним пунктом, із якого (...) беруть початок студії над творчістю кожного письменника й узагальнені курси з історії літератури, мови, а в підсумку – історії культури та інтелектуальної історії» (Федорук 3).

Вважаю, що Олесь Федорук цілком впорався із завданнями своєї роботи, вражає також заявлена наукова новизна праці, яка полягає зокрема у системному аналізі усіх відомих «рукописів і прижиттєвих публікацій роману», а також листування, цензурних документів тощо. Виявлено та введено в науковий ужиток нові рукописні матеріали, зокрема «невідомий фрагмент ранньої редакції (1846 р.) української версії “Чорної ради”» тощо. Роботі притаманне доречне поєднання текстологічного й історико-літературного та естетичного аналізів твору, влучними є й спостереження автора над окремими ключовими епізодами роману.

Структура монографії – вступ (можливо, дещо лаконічний), шість об'ємних розділів, висновки (на відміну від вступу, здається, занадто розлогі) та цінні додатки – загалом не викликає суттєвих застережень. Можливо, варто було б третій розділ («Цензурна історія») зробити шостим, адже цензура передувала завершальній фазі праці над текстом твору – його публікації. Крім того, дещо незрозумілою є назва четвертого розділу («Джерела тексту»), у якому, як зазначив автор роботи, «проаналізовано усі відомі на сьогодні рукописні й друковані джерела тексту української та російської версій “Чорної ради”». У монографії це «прижиттєві публікації, автографи, авторизовані копії, списки – повні тексти та окремі їх частини» (Федорук 229). Тим часом, джерелами тексту роману Куліша можуть бути також літописи, фольклорні матеріали, творча фантазія автора і таке інше. Думаю, цей розділ мав би бути частиною п'ятого, названого «Редакції тексту», що, вважаю, було б логічним.

Монографія також містить і такі обов'язкові атрибути наукового видання, якими є умовні скорочення, перелік ілюстрацій та покажчик імен, однак відсутній список використаних джерел і літератури.

Відкриває роботу доречна та всебічна критична характеристика практично всіх відомих видань «Чорної ради» від 1890 року, тобто після появи у світ першодруку 1857 р., що важливо передусім для академічного видання твору. Дослідник слушно звернув увагу на характер таких видань – одні є науково-критичними (однак, не академічними), інші – науково-популярними, виявив основні помилки в тексті видань, слушно зазначивши, що їхня наявність спричинена передусім тим, що укладачі переважно використовували не першодрук твору, а неавторизований передрук Олександра Барвінського.

На мою думку, вичерпно висвітлено історію створення роману (другий розділ) – тут автор логічно виокремив «чотири основні етапи написання роману» в російському й українському мовному оформленні, починаючи від Кулішевого задуму, датованого 1843 р., і до цензурного розгляду та публікації 1857 р. Чи не єдиним зауваженням може бути хіба використання російськомовних цитат для увиразнення змісту двох параграфів розділу – думаю, варто було б пошукати україномовні висловлювання автора про роман.

Цілком новаторським є й третій розділ дисертації – «Цензурна історія», який, як уже йшлося, цілком міг бути завершальним. Розділ відкривається доречною і цікавою вступною частиною, а далі висвітлює особливості цензурного розгляду тексту окремих розділів роману, які Куліш публікував у журналах «Современник» та «Москвитянин» у 1840-ві р. – дослідник спеціально спинився на перипетіях друку в «Москвитянині» розділу «Один день из жизни запорожца Кирила Тура», який зазнав суттєвих цензурних втручань (другий параграф) та цензурній історії уже повного тексту в 1855-1857 р., коли письменник поновив напружену працю над текстами обох версій роману – щоб опублікувати їх, подав обидва твори до цензури, котра їх схвалила. Автор монографії на основі уважного вивчення рукопису, що

«зберігся в архіві редактора “Русской Беседы” Александра Кошельова» (Федорук 151), вичерпно схарактеризував зміст цензурних втручань у текст твору Куліша, заторкнув питання самоцензури. Цілком новаторським є й розгляд непростой цензурної історії статті «“Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпилог к “Черной раде”», яка, як встановив дослідник, мислилась як передмова до україномовної версії роману.

Завершальні розділи монографії висвітлюють особливості творчої праці Куліша над текстом окремих частин та роману загалом.

Так, у розділі «Джерела тексту» докладно та аргументовано висвітлено обставини Кулішевої праці над текстами роману, всебічно схарактеризовано наявні рукописи, причому не лише їхній зміст, а й, що також вкрай важливо, подано характеристики самого рукопису як документа.

Слушно вважаючи першодрук роману його найважливішим текстом, який треба брати за основу сучасних перевидань твору, дослідник однак застерігає від сліпого й беззастережного його репродукування: сучасний укладач має зважати на те, що «Куліш готував роман до друку під цензурним тиском, зокрема керуючись міркуваннями самоцензури, щоб уникнути зауважень цензора» (Федорук 252).

Для встановлення основного тексту «Чорної ради» вкрай важливим є розгляд його редакцій. Оразу зазначу – саме Олександр Федорук вніс остаточну ясність у це досить непросте (за висловом автора монографії, «одне із засадничих») питання. Так, дослідник встановив, що українська та російська версії роману відомі у п'яти редакціях, причому, зрозуміло, кожна з цих версій мала свою творчу, часом досить заплутану історію.

На мою думку, у цьому розділі автор монографії повно та вичерпно з'ясував особливості змісту першого й останнього розділів твору, сцени в пекарні, про перебування героїв у Києві та в домі Гвинтовки.

Завершальний розділ роботи «Питання тексту» висвітлює такі важливі питання, як назва роману, його структура, а також роль і місце епіграфів у російській версії твору.

Узагальнюючи думку про монографію О. Федорука, зауважу, що, можливо, варто було б додати трохи теоретичної думки, зокрема не так стисло, як у роботі, схарактеризувати текстологічні напрацювання українських вчених (наприклад, Миколи Сиваченка, Василя Бородіна та інших учених), що увиразнило б наукове підґрунтя рецензованого видання. Думаю, варто було б також обґрунтувати значення термінів «текст», «варіант», «редакція», «список», «версія», «архетип» тощо.

Звісно, можна мати й певні зауваження до окремих спостережень автора роботи. Так, всебічно характеризуючи сцену в пекарні, автор написав, що «Петро зустрічається з Лесею та її матір'ю і загорається коханням до дівчини» (Федорук 297). Тим часом, у ранній україномовній редакції роману зазначено, що Петро був готовий закохатися у дівчину, яку бачив ще маленькою («тоді <вона> була, як ягодка»), а також чув про неї захопливі оповіді від інших (майже як відгуки хлопців про

Орису, героїню однойменної Кулішевої ідилії). Отже, прагнучи побачити Лесю, Петро відмовився говорити з батьком, Черванем та Божим Чоловіком про політику і пити медовуху. Цей епізод можна вважати й концептуальним обрамленням твору – кохання Петра до Лесі перемогло його прагнення лицарської слави.

Важливим компонентом монографії є додатки, у яких обґрунтовано правописні засади подачі Кулішевих (і не тільки) текстів, опубліковано раніше недруковані редакції української версії роману, зокрема сцену в пекарні, а також цензурні документи, що стосуються «Епілога к “Черной раде”» тощо.

На мою думку, монографія написана доброю літературною мовою: відчувається, що автор майстерно володіє словом. Зауваження викликає хіба що надуживання фраз на зразок «присвячено питанням» чи «присвячено проблемі» (це в одному невеликому абзаці). Очевидно, треба знаходити інші словесні формули для вираження своєї думки. Дискусійними є й фрази на кшталт «текст первісної редакції українського твору» – мабуть, треба писати «україномовного твору», адже і російськомовна версія роману також є «українським твором».

Висловлені зауваження та побажання свідчать не так про недоліки роботи, скільки про складність зазначеної наукової теми, її практичну неохопність, а також полемічну загостреність окремих положень монографії, що є ще одним доказом безсумнівної актуальності цієї праці.

Думаю, монографія Олександра Федорука «Роман Куліша “Чорна рада”: історія тексту», яка є завершеною концептуальною науковою літературознавчою працею, багатомітними та глибокими судженнями, стимулюватиме подальші наукові студії над спадщиною Пантелеймона Куліша, стане науковим підґрунтям для академічного видання текстів головного художнього твору цього унікального українського письменника-романтика.

БІБЛІОГРАФІЯ

Федорук, Олесь. *Роман Куліша «Чорна рада»: історія тексту*. Критика, 2019.